

Ігор Срібняк

ЯНИЧАРСЬКИЙ КОРПУС ОСМАНСЬКОЇ АРМІЇ (1362 р. — КІНЕЦЬ XVI ст.)

У статті висвітлено основні етапи творення яничарського корпусу в Османській імперії, визначено особливості його структури, реконструйовано ієрархію офіцерського складу, проаналізовано життя і побут яничарів як у мирний, так і воєнний час.

Ключові слова: Османська імперія, яничарський корпус, орта, бьолук, ага яничарів.

В статье рассмотрены основные этапы создания янычарского корпуса Османской империи, определены особенности его структуры, проанализирована иерархия офицерского состава, отображен быт янычар.

Ключевые слова: Османская империя, янычарский корпус, орта, бьолук, ага янычар.

In the article it is considered the process of formation of the janissaries' division in the Ottoman Empire. It is determined the peculiarities of their structure and the officers hierarchy. It is also represented the janissaries' army life.

Keywords: the Ottoman Empire, the janissaries' division, orta, bjoljuk, aha of janissary.

Історія становлення Османської імперії якнайтісніше пов'язана з розвитком воєнної організації турків-османів, яка тривалий час не мала собі рівної в світі та забезпечила найголовніші територіальні здобутки османів у межах трьох континентів (Балканської Європи, Північної Африки та Центральної Азії). Це й обумовило стійкий інтерес дослідників до проблем функціонування її складових, насамперед турецького феодального ополчення, існування якого було можливим лише за умови успішного розвитку тімарної системи. Разом з тим вивчались й проблеми організації та комплектування регулярних військ османської армії (т. зв. *капикулу*), і, зокрема, яничарського корпусу, який був одним зі специфічних елементів цієї організації, невід'ємним атрибутом і навіть символом Османської імперії. Однак попри такий статус і значення цього османського військового інституту, наукова розробка цієї проблеми радянськими істориками мала спорадичний характер та розпочалась з кінця 1940-х рр.¹

За тридцять років робота у цьому напрямі була інтенсифікована заходами відомої дослідниці історії Османської імперії І. Петросян, яка опублікувала дві статті з цієї проблематики², а також виступила перекладачем та упорядником надзвичайно важливого у джерельному відношенні трактату невідомого автора з історії та організації яничарського корпусу³. Ця книга, що була написана для султана Агмеда I у 1606 р. одним з яничарських ветеранів, разом із і публікацією спогадів колишнього яничара⁴, утворила первісну джерельну основу для реконструкції обставин функціонування яничарського корпусу. Опрацювання цієї проблеми було продовжено монографією дослідниці Г. Клейман⁵ та статтею болгарського дослідника Є. Радужева⁶. У низці монографій та статей російських дослідників були проаналізовані основні етапи розвитку яничарського корпусу та наведено значний масив фактичного матеріалу⁷. Цінну інформацію про структуру яничарського корпусу можна почерпнути в працях турецьких дослідників І. Узунчаршили та С. Єрасімоса⁸.

Важливим етапом у дослідженні цієї проблеми став вихід у світ значної за своїм обсягом узагальнюючої праці «Османська імперія. Класична доба 1300–1600»⁹, в якій містяться деякі дані про шляхи комплектування яничарського корпусу (у т.ч. підрахунки їх кількості). Оглядовий характер мав розділ «Ottoman Military Organization Arms Industry and Technology» з англomовного (у перекладі з турецької) чотиритомника, в якому проаналізовано специфіку виникнення та функціонування османсько-турецької цивілізації¹⁰.

В українській історіографії одними з перших до вивчення обставин формування та функціонування яничарського корпусу звернулися Т. Чухліб¹¹ та автор цієї статті¹². Проте найбільший внесок у опрацювання даної проблеми було зроблено авторським колективом синтетичної праці «История Османского государства...», цілий розділ якої присвячений аналізу проблем комплектування та внутрішньої організації османського війська, у т.ч. й корпусу яничарів¹³.

* * *

З самого початку становлення Османської держави армія відігравала надзвичайно важливу роль як у розширенні кордонів майбутньої імперії, так і в самому державотворчому процесі. Вже перші будівничі Османської держави (Осман і Орхан) у своїй експансіоністській політиці спирались на дисципліновані загони легкоозброєної іррегулярної кінноти, основу яких становили огузькі племена. Військова активність перших османів обумовила скупчення в їх руках обширних територій на південному заході Малої Азії, які перед цим належали Візантії¹⁴. Після приходу до влади султана Мурада I (1362–1389) реорганізація турецького війська була продовжена, бо він протягом усього часу свого правління докладав максимальних зусиль для збільшення територіальних розмірів власної держави. Одним з перших кроків нового султана стала чергова — можливо, найважливіша реформа збройних сил, яка мала на меті започаткувати

процес творення регулярних військ на противагу феодальному ополченню, з якого тоді складались практично всі армії європейських держав. Творення перших підрозділів «нового війська» *йені чері* (яничарів) було розпочато у 1362 р., пізніше вони утворили найчисельніший корпус у складі палацової султанської гвардії *капикулу* (буквально — раби монаршого порогу), яка вже існувала на регулярній основі та комплектувалась спочатку з числа полонених вояків. Ідея формування такого війська належала османському урядовцеві Кара Рустему, який походив з бейліка Караман. Він перейшов на службу до Мурада та запропонував кадіаскеру Чандарли Кара Халілу встановити юридичну норму, яка зобов'язувала передавати султану одну п'яту частину захопленої його армією військової здобичі, у т.ч. й полонених (система *пенчик кануну*).

Створення корпусу яничарів було обумовлене не одними лише воєнними потребами. Та обставина, що він первісно складався з особистих рабів султана, повністю від нього залежних (і тому, як вважалося, сліпо йому відданих), робила яничарів тією воєнною силою, яка кожної миті була готова захистити суверена та його нащадків, а крім того усіма засобами стверджувала могутність і авторитет османських правителів. Первісна практика набору яничарів (з числа полонених) позначилась на соціальному статусі їх наступних поколінь, які до середини XV ст., ймовірно, повністю зберігали свою особисту залежність від султана, не маючи, зокрема, права заповідати своє майно на власний розсуд. Після смерті яничарів, які були набрані з числа полонених, все їх майно переходило до султана¹⁵.

З часом така система комплектування яничарського корпусу була визнана невірною: полонених почали на кілька років відправляти до анатолійських тюрків, у господарствах яких вони працювали та навчались турецькій мові, приймали іслам, і лише після засвоєння ними тюрко-ісламських звичаїв та проходження кількालітньої служби в якості новобранців їх переводили до корпусу яничарів¹⁶. Відтак вже за часів правління наступника Мурада — султана Баєзіда — система комплектування війська *капикулу* була суттєво змінена — якщо перші яничарські загони комплектувались виключно з числа полонених християн, захоплених під час військових експедицій османів на Балканах, то в кінці XIV ст. було запроваджено практику рекрутування яничарів з числа християнських підданих султана через надзвичайний податок «кров'ю» (*девширме*).

Вона відрізнялась від системи *пенчик* тим, що набору підлягали не полонені християнські юнаки, а сини християн, що проживали на землях, які вже тривалий час перебували в складі Османської імперії. В середині — другій половині XV ст. практика *девширме* застосовувалась тільки в тому випадку, коли турки захоплювали незначну кількість полонених і тому не могли забезпечити всіх потреб яничарського корпусу в його поповненні. Таким чином набір *девширме* проводився не регулярно і цілковито залежав від можливостей поповнення яничарського корпусу за системою *пенчик*. Обсяги набору цілком залежали від потреб яничарського корпусу і встановлювались ще до його початку¹⁷.

Ці системи набору, що були введені в дію ферманами султанів, уможливили успішну розбудову султанської палацової гвардії капикулу, до якої, крім піхотного корпусу яничарів, в різний час також увійшли шість кінних бьолюків (полків) *сюварі* (*капикулу сюварілері*), корпус гармашів (*топчу*), гарматна обозна служба (*топ арабаджи*), корпус зброярів (*джебеджи*) і новобранці (*аджемі оглани*)¹⁸. Дещо пізніше були сформовані ще два допоміжні підрозділи — корпуси саперів (*лягимджи*) і бомбардирів (*хумбараджи*). Кожен з цих корпусів являв собою окремий підрозділ, комплектування якого мало відбуватись за рахунок юнаків здебільшого християнського віросповідання після проходження ними кількарічної попередньої підготовки в рамках особливого османського інституту — вже згадуваного корпусу аджемі огланів, який власне й забезпечував ісламізацію та потурчення набраних у такий спосіб юнаків.

Всі яничари входили до складу одного корпусу (*оджака**), який поділявся на три великі підрозділи — *джемаат* (або *орта яябаши*), *бьолюк секбан* і *бьолюк аги*¹⁹. Коли яничарський корпус нараховував лише 1000 чол., він поділявся на сотні на чолі з яябаши, дещо пізніше ці сотні отримали назву *орта*, їх кількість досягла 101 (вони вже мали різну чисельність); ця сукупність орт й утворила джемаат. Чисельність корпусу яничарів змінювалась в часі, маючи спочатку виразну динаміку до зростання: якщо в 1514 р. у дефтерах фігурувало 10156 яничарів, то у 1567 р. їх кількість збільшилась до 12789, а у 1609 р. сягнула 37627 осіб. Ще через сімдесят років у складі яничарського корпусу нараховувалось 55222 чол., проте через військові невдачі у протистоянні зі Священною лігою в 1683–1699 рр. і величезний бюджетний дефіцит османський уряд був змушений вжити заходів для скорочення кількості яничарів²⁰.

Спочатку перші п'ять яничарських орта (а дещо пізніше й 39-та, 46-та, 95-та та деякі інші — загалом 25 орта) утворили оджак *деведжи* (погоничів верблюдів) на чолі з *башидеведжи-агою*. До обов'язків вояків цих орта входило, зокрема, вантаження та розвантажування верблюдів яничарського аги, а також догляд за ними під час просування до місця бойових дій²¹. З часом окремі орта джемаат також набули спеціального призначення, так, зокрема, 14-та, 49-та, 66-та і 67-ма орта утворили оджак *хасекі* (одним з їх обов'язків була участь у султанському полюванні з собаками). Ця функція дозволила хасекі посісти в джемаат привілейоване становище, отримуючи вищу (у порівнянні з яничарами інших орта) платню.

Аналогічні функції виконували вояки ще кількох яничарських орта джемаат — 64-ої *загарджи*, 68-ої *турнаджи* та 71-ої *саксонджи* (*сансунів*)²². Орта

* Назва яничарського корпусу — *оджак* (очаг, сім'я) — символізувало його єдність. У спілкуванні між собою яничари використовували звернення «*йолдаш*» (буквально — «людина, яка йде однією дорогою», соратник). Таке звернення засвідчувало особливу атмосферу взаємодопомоги, тісного єднання яничарів у лавах корпусу.

загарджи (псарів) мала у своєму складі як кінних, так і піших (у переважній більшості) яничарів (загалом близько 400 чол.). Після того, як султани припинили брати участь у полюваннях, 64-та орта почала виконувати церемоніальні функції. Ще одна «мисливська» орта — 68-ма турнаджи була створена за часів правління султана Баезіда Йилдирима для ловлі чапель і розведення лелек. Нарешті, яничари 71-ої орта тренували собак (саксонів^{*}) для полювання на ведмедя, а також для військових цілей. Знов таки, коли догляд за саксонами перейшов до бостанджи, згадувана орта використовувалась для проведення різного роду урочистостей.

Ще чотири орта (60-63) входили до оджаку *солаків*, в якому проходили службу особливо хоробрі та досвідчені яничари, які до того ж повинні були відповідати й певним зовнішнім критеріям — бути високими на зріст та мати правильні риси обличчя. Солаки усюди супроводжували султана та завжди мали при собі лук і стріли (*тіркеш*), а також кинджали та криві шаблі (вогнепальною зброєю вони не користувались). Орта солаків були сформовані ще наприкінці XIV ст. як окремий підрозділ султанської гвардії, що мав спеціальне призначення. Під час бою по ліву і праву руку султана перебували чотири *солакбаши* (командири орта солаків), причому вони — щоб не повертатися до султана спиною під час стрільби з лука — стріляли з лівої руки (через це їх називали солак — лівша). У безпосередній близькості до султана перебували й інші солаки (загалом близько 400 чол.), навколо яких скупчувалась решта яничарів. У випадку потреби солаки були готові організувати переправу султана через річку. У мирний час 12 особистих охоронців султана (т. зв. «стремених солаків») усюди його супроводжували та унеможливлювали заподіяння будь-якої шкоди правителю²³.

Ще за часів правління Мурада I був створений і окремий загін яничарів *зенберекчи* (*зенберек*^{**} — арбалет), який пізніше був реорганізований у 82-гу яничарську орта²⁴. Наприкінці XV ст. ця орта втратила своє бойове призначення, що було пов'язано з появою та подальшим розвитком вогнепальної зброї. Натомість на початку XVI ст. у складі джемаат були створені дві — 22-га і 92-га — орта *тюфенкчи* (*тюфенк* — мушкет), вояки якої одними з перших почали вправлятися з цим видом зброї. Кілька орта джемаат вирізнялись з числа інших лише тим, що до їх складу входили високопоставлені офіцери яничарського корпусу (до 28-ої був зарахований імам яничарського аги, до 94-ої — шейх (*баба*) ордену бекташи, до 101-ої — скарбник корпусу яничарів), а до обов'язків створеної у 1591 р. орта *хукешан*^{***} входила органі-

* «Саксонами» називали великих мисливських псів з Саксонії, які у свій час були подаровані султану Мегмеду Фатігу воєводою Валахії.

** Зенберекком також називали невелику гармату, яка перевозилась на верблюдах або конях.

*** Назва походить від вигуку «Ху!» («Хай буде Він [Аллах]!»).

зація колективних молитов з османським вояцтвом. Орта джемаат були найстарішими підрозділами в корпусі, що робило їх вояків «першими серед рівних» поміж решти яничарів.

Бьолюк секбанов був створений за часів правління Мурада I й спочатку існував як окремий підрозділ мисливців (його назва походить від перського *seg* (*сек*) — собака). Секбани доглядали султанських борзих та брали участь у полюваннях, які організовувались для султана, завдяки чому посідали визначне місце в яничарській ієрархії. Після заворушень серед яничарів у 1451 р. султан Мегмед II включив цей бьолюк (6000 чол.) до складу яничарського корпусу, маючи на меті послабити впливи джемаат. З цією ж метою султан заповів, що надалі *секбанбаши** (командувач бьолюку) призначатиметься й агою яничарського корпусу. Секбани утворили 65-ту орта, у складі якої було кілька кінних відділів, 35 піших підрозділів та ще стільки ж допоміжних загонів. 33-й бьолюк секбанів утворили *авджи* (мисливці), які виїжджали на тривалі полювання з султаном та рідко брали участь у воєнних діях²⁵.

Бьолюк аги (*бьолюкю*) було створено за часів правління Баєзіда II, коли стався черговий яничарський заколот на чолі з секбанбаши. Потрібно було застосувати радикальні заходи для запобігання повторенню цього у майбутньому, тому до складу яничарського корпусу було додано ще один підрозділ, який складався з 34 бьолюків. Командувач цього підрозділу (*міралем-ага*) і одночасно ага яничарського корпусу користувався цілковитою довірою султана і призначався з числа найближчих султанських дорадників. Невдовзі до складу бьолюку аги входив вже 61 підрозділ, в кожному з яких нараховувалось 50 чол. Значення цього підрозділу суттєво зросло за часів правління Сулеймана Кануні, який був зарахований до складу 1-го бьолюку. Під час видачі платні він з'являвся у однострої яябаши, отримував належні йому гроші, після чого додавав до нього золоті монети та роздавав яничарам свого бьолюка.

Слід зазначити, що яничари деяких бьолюків аги виконували спеціальні завдання, зокрема, вояки 54-го бьолюку *талімханеджи* навчали інших стрільби з лука у спеціально призначених для цього містах (*талімхане*). До складу цього підрозділу зараховувались ті яничари, які виявляли найкращі результати під час вправ з луком і стрілами. Вояки ще одного підрозділу — бьолюку *авджиларів* (мисливців) навчали яничарів влучно стріляти з рушниці**, а крім того супроводжували султана у військових кампаніях, а також під час полювань.

* Після запровадження у другій половині XV ст. окремої посади яничарського аги (командувача яничарського корпусу) *секбанбаши* почав виконувати функції його заступника в Стамбулі (зокрема, під час перебування яничарського аги в поході). Завдяки своєму визначному становищу мав великий штат слуг-яничарів та послуговувався власною печаткою (такі привілеї були лише у яничарського аги).

** Для проведення занять використовувалась, зокрема, *Окмейдани* (Стрілецька площа).

Офіцерський склад яничарського корпусу мав свою ієрархію, яка сформувалась протягом тривалого періоду. В джемаат номенклатура вищих офіцерських посад мала наступний вигляд (за висхідною): *яябаши, башдеведжи, башихасекі, турнаджибаши, саксонджубаши, загарджибаши, секбанбаши*. Офіцери бьолюків аги мали відмінну номенклатуру (за висхідною): *башбьолюкбаши, кетхудайєрі, мухзирбаши, башчавуш, кул кетхудаси*. Ці дві ієрархії фактично сполучались в одну з таким принципом старшинства (за низхідною): ага яничарів, секбанбаши, кул кетхудаси, загарджибаши, саксонджубаши, турнаджибаши, башхасекі, башчавуш, башдеведжи, башьябаши, мухзир ага, кетхудайєрі, башбьолюкбаши. Командирів від кетхудайєрі до кул кетхудаси також називали *катарагалари* (від *катар* — караван, тобто ієрархія вищих яничарських офіцерів). Просування по службі мало проходити у вказаній послідовності, проте час від часу призначення на вищі офіцерські посади відбувалися і без проходження претендентом всіх посадових щаблів. Крім вищого командного складу корпусу в кожній орта і бьолюку проходили службу офіцери нижчих рангів, які також мали свою ієрархію (по низхідній): *чорбаджи, башодабаши, ода кетхудаси, одабаши, векільхардж, байрактар, башескі, ашчибаши (уста)*²⁶.

Командувач корпусу яничарів (*йєнічері агаси* або *ага*) — вищий офіцерський чин в центральному державному апараті — був начальником для усього оджаку яничарів і аджемі огланів. Він особисто призначався султаном (така практика зберігалась до 1593 р., коли це право було делеговане великому візирю) та виключно йому й підпорядковувався. Ага яничарів брав участь у роботі султанського Дівану, маючи дорадчий голос у питаннях, які стосувались яничарського корпусу. Як одному з найвищих військових начальників і державних службовців*, йому на правах утримання (арпалік) надавався зеамет в долині Дунаю, що додатково приносило 50 тис. акче прибутку. Ще 8 тис. *курушів* він отримував від *коюн еміні*, обов'язком якого була закупівля овець для постачання Стамбула м'ясом. Один раз на три роки азі яничарів жалували коня із султанської конюшні.

Ага яничарів здійснював всі призначення у корпусі на офіцерські посади та на посади комендантів фортець, крім того йому, як коменданту Стамбула, була доручена поліцейська охорона османської столиці. Під час своїх виїздів до міста він мав право затримувати порушників громадського порядку та карати їх, якщо вони не були яничарами (яничарів ага відправляв до їх власної ода, офіцери якої й мали визначити для них міру покарання). У безпосередньому підпорядкуванні аги було 61 яничарських бьолюків, вояки яких використовувались для забезпечення громадського порядку в столиці²⁷.

Яничарський ага мав свою резиденцію (*ага кату*), де проводив наради (*ага дівані*) за участю вищих офіцерів корпусу та своїх заступників — *секбанбаши*

* Починаючи з XVII ст., ага міг бути у ранзі візира.

і *кулкяхї* (*кетхюда*). Останній був фактично першим заступником яничарського аги, перебуваючи у його безпосередній підлеглості. У зв'язку з тим, що за його участю вирішувались усі кадрові питання в яничарському корпусі (зокрема, призначення на посади *чорбаджи* і *одабаши*), він користувався великим впливом серед яничарів. До його обов'язків входило отримання майна померлих яничарів для зарахування до державної скарбниці. Він також здійснював призначення яничарів до особливих місць служби (*куллуків*). Як заступник аги з управлінських питань, відповідав за стан справ в оджаку яничарів перед султаном на рівні з агою.

Організацією прийому відвідувачів агою відали *баши чавуши* і *кетхюда ері* — старші офіцери яничарського корпусу, яких у такий спосіб готували до заміщення найвищих посад в оджаку яничарів. Канцелярією яничарського аги завідував *кятіб*, який вів усі *дефтери* (реєстраційні книги) корпусу. До числа вищих посадовців яничарського корпусу належали *музхир баши* (представник яничарського аги у відомстві великого візира), основним завданням якого була організація зустрічей між першим міністром та чинами яничарського корпусу в різних справах, та *стамбульський ага* — начальник оджаку аджемі огланів, які проходили службу в столиці імперії. Ще одним впливовим офіцером корпусу був *асесбаши*, який здійснював поліцейський нагляд за яничарами. Він брав участь у роботі дівана аги і після ухвалення рішень у справах звинувачених у тяжких злочинах яничарів (грабунки або вбивства) здійснював їх арешт та відправку до в'язниці *Бабиджефер*, де вони й утримувались закутими у колодки в очікуванні виконання вироку.

В резиденції аги проходили службу *куллукчи* («оперезані парчевим кушаком») або ага *гедіклілері* — яничари, які займали привілейоване становище у корпусі. Найвпливовішим серед них вважався *башиметер* — особистий слуга аги. Основне, що мали виконувати куллукчи, — як почесна варта супроводжувати яничарського агу, а також охороняти агу капи, однак крім того кожен з них виконував свої функції (*чукадар* відповідав за гардероб, *тюфенкчи* — за зброю, *байракчи* — за збереження штандарту аги, *тугджу* — за бунчук та ін.). В ага капу вироблялось все, що було необхідним для командувача яничарського корпусу, зокрема, тут випікали хліб, шили намети, виготовляли взуття тощо. Цим займалися відряджені сюди яничари.

Значна частина життя яничарів проходила в казармах (*ода*), які призначалися для вояків з різних орт (кожна орта або бьолук розташовувались в окремому приміщенні), тому термін «ода» почав включати в себе і поняття «орта». Внутрішня служба і побут яничарів в казармі визначались *одабаши*, який призначався з числа неодружених заслужених яничарів старшого віку. Він мав постійно перебувати у казармі (ода), користувався значною дисциплінарною владою, зокрема, організував виконання вироків для тих яничарів, які припустились дисциплінарних провин (якщо як покарання їм було присуджено побиття палицею). Під час урочистих ладувань яничарів одабаши (на відміну від інших вояків яничарського корпусу, які були незброєні) тримали в руках

палицю як символ своєї влади, а також оперізувались широким парчевим паском (кушаком). Найстарший за віком яничар призначався в казармі *ода кетхюдаси* (старостою). Він користувався незаперечним моральним авторитетом, і тільки за його дозволом можна було карати найстаріших одружених яничарів.

Кожна орта мала свою офіцерську ієрархію на чолі з *чорбаджи* (букв. «роздавальник супу», командир підрозділу). Обов'язки скарбника і провіант-майстера в ода виконував *векільхардж* — один з яничарів, що користувався загальною довірою. До його функцій входив збір коштів з яничарів ода та придбання продуктів харчування на ринках. Основним обов'язком *байрактара* — офіцера-прапороносця було збереження (в умовах миру) та носіння (під час воєнних дій) жовто-червоного прапору із зображенням дворучного меча праведного халіфа Алі. З числа *башескі* призначались *башкаракуллукчу* (начальники стамбульських вартових служб і охоронних команд)²⁸. Головним обов'язком наймолодших яничарських офіцерів *ашчибаши* (*уста*) було щоденне приготування їжі* для яничарів своєї ода (орта)²⁹. Слід відзначити, що хоча чин ашчибаши був першим в офіцерській «табелі про ранги», вони користувались не меншим впливом, аніж одабаши чи бьолукбаши. Справа в тому, що ця категорія офіцерів постійно перебувала разом з вояцтвом у казармах і була найкраще обізнана з його інтересами і прагненнями. Часом така близькість дозволяла ашчибаши вдаватись до маніпулювань настроями рядових яничарів.

В кожній орта проживали заслужені яничари-ветерани (*коруджу*), які вже не залучались до участі у воєнних діях з огляду на стан їх здоров'я та поранення. Вони продовжували жити в ода, виконуючи охоронні функції під час відсутності основної маси яничарів; частина *коруджу* (на чолі з *коруджубаши*) вирушали разом з *ешкінджи* (учасниками боїв) на війну, але при цьому не брали участі у бойових діях, обмежуючись охороною польового табору. Спочатку кількість *коруджу* становила 100 чол., але з плином часу вона невпинно збільшувалась, досягнувши кількох тисяч. Все більше яничарів похилого віку переводилось у категорію *коруджу* і *отурак* (*мютекаїд* або відставник), що відбувалося за представленням аги яничарів. Через бажання окремих яничарів звільнитись від виконання своїх прямих обов'язків збільшується кількість зловживань, коли за хабар до категорії відставників потрапляли молоді вояки.

Всі яничари отримували за службу платню (*улуфе* або *меваджиб*) — в різний час вона становила від 3 до 8 акче на день (жалування офіцерів було значно більшим — від 9 до 80 акче, ага яничарів отримував 450–500 акче).

* Котли, в яких уста готували їжу, вважались у яничарів священними; зазвичай збори яничарів орта відбувались навколо них. Вислів «перевернути котли» означав початок яничарського бунту.

Багато хто з яничарів за особливі заслуги чи вислугу років мав й надбавку (*тераккі* або *мукаррер*) до цієї суми. Розмір платні кожного яничара фіксувався у спеціальних *дефтерах*, які щоквартально переписувались. Видача жалування відбувалась один раз на три місяці у присутності великого візира, причому перед врученням грошей з палацової кухні яничарам приносили плов та *зерде* (солодкий рис із шафраном). Після цього яничарів вітали найвищі державні посадовці, дякуючи їм за службу. Частина жалування видавалась новенькими монетами, щойно викарбуваними на султанському монетному дворі. Під час воєнних кампаній або з приходом до влади нового султана яничарам міг бути вручений *бахшиши* («нагородні»)³⁰.

Крім того, з державної скарбниці їм щорічно видавались визначені суми на різні потреби, у т. ч.: *йай* [*харджі*], або *кеманбаха* (до 30 акче), які призначались для придбання луку і стріл. Щорічно в залежності від своїх рангів яничари отримували й суми для пошиття однострою (*йака* [*харджі*] — видатки на комірець). Комплект обмандирування яничара включав широкий каптан блакитного або синього кольору, верхній одяг являв собою довгу (до п'ят) *долому* з широкими рукавами, на яку ще й вдягався плащ (*барані*). Яничари носили вузькі шаровари та чоботи різного кольору в залежності від їх рангу (вищі чини — жовті, старші офіцери — червоні, молодші — чорні). Яничарським чорбаджи видавалося для пошиття шинелі сукно зеленого кольору (*собрамані*). Всім офіцерам яничарського корпусу комплект одягу видавався двічі на рік (літній комплект називався *бахаріс*, зимовий — *земістаніс*)*. Найприкметнішою та ексклюзивною ознакою приналежності до яничарського корпусу були *бьорки*** , які тривалий час виготовлялись у спеціальній майстерні.

Певна частина отримуваних коштів витрачалась яничарами на продовольство (бо держава, надаючи житло і гроші для придбання зброї та одягу, не покривала всіх видатків на їх харчування). Слід відзначити, що османський уряд намагався мінімізувати цю статтю видатків яничарів, виділяючи для закупівлі для них на ринку м'яса за твердими цінами (*зарар-и лахм*) окрему дотацію. Якщо *окка* (1,3 кг) м'яса коштувала дорожче трьох акче, держава компенсувала цю різницю³¹. Крім того, для потреб яничарів випікались *фодла* (*фодула*) — хлібці, що безкоштовно видавались деяким яничарським підрозділам (секбанам, загарджи та ін.) та цілому ряду офіцерів корпусу. Також їх

* Відома й інша назва зимового комплекту одягу яничарів — *чука* (*чуха* — назва різновиду тонкого сукна, з якого шився згадуваний одяг) (Див.: Мебде-и Канун-и Йеничери... — С. 28, 203).

** Бьорк (або *кече*, буквально повсть, повстина) — назва головного убору білого кольору висотою 45 см, який спочатку використовували вояки корпусу яя, а потім виключно яничари. Тильна частина бьорку виготовлялась з тонкої ангорської вовни (*ятирми*), яка закривала потилицю та широкою смугою спускалась до плеч (Див.: Мебде-и Канун-и Йеничери... — С. 222).

отримували й сини загиблих яничарів (*кулоглу*, букв. син слуги). Їх роздача входила в обов'язки *фолда кятібі* — одного з писарів яничарського корпусу. Він отримував від держави борошно і дрова для випікання фолда у приватних пекарнях, а також обліковував видані сиротам хлібці (або борошно, дуже рідко — гроші), для чого провадив спеціальні дефтери. Держава намагалась допомогти цій категорії сиріт і в інший спосіб — після досягнення повноліття кулоглу мали право вступати на службу до яничарського корпусу³².

Дислоковані у столицях яничари перебували в казармах (в Едірне вони були споруджені після 1363 р.). З самого початку на брамах казарм зображувались знаки і символи підрозділів, за якими приміщення закріплювалося. Після перенесення столиці до Стамбула і будівництва там Мегмедом Фатігом нових казарм старі довгий час не використовувались, і лише в XVII ст. їх було відновлено у зв'язку з тривалим перебуванням кількох султанів у першій столиці імперії. У Стамбулі яничари мешкали у *Ескіодалар* («старі казарми») і *Єніодалар* («нові казарми»). Останні були розташовані поблизу Етмейдани («М'ясної площі»), яка часто слугувала місцем збору заколотників з числа яничарів. Казарми будувались з дерева, підлога в них вкривалась циновками, а у вечірній час в приміщеннях запалювались свічі, відтак існувала постійна небезпека виникнення пожеж, які й відбувались з різною періодичністю.

Від часу заснування корпусу яничарів регулярно навчали влучно стріляти — спочатку з лука, а потім з вогнепальної зброї. Як вже зазначалось, до складу яничарського корпусу входили два навчальні підрозділи, командири яких — *талімханеджибаши* і *авджибаши* — персонально відповідали за організацію вишкільних вправ (відповідно перший — за навчання стрільби з лука, другий — веденню прицільного вогню з мушкету). Інколи за ходом тренувань спостерігали султани, у цьому випадку вояки також вправлялись у прицільному киданні списів, а крім того могли бути організовані показові поєдинки псів-саксонів з ведмедами. Вправи відбувались, як правило, щотижнево (у четвер)*, як мішені використовувались спеціально для цього виготовлені глиняні глечики.

Досить поширеною практикою було відзначення султанами тих яничарів, які демонстрували високу майстерність, призначенням на телімханеджи. Дехто з них за наказом султана переводився до кінних підрозділів капикулу (такі особи отримували 300 акче, сагайдак для стріл та окремо кошти для придбання коня)**, частина — наділялась тімарами або призначалась на офіцерські посади в корпусі. Так само могли бути відмічені ветерани корпусу та яничари, які виявили мужність у боях або відзначились при гасінні пожеж. Тих яничарів, які продемонстрували виняткову хоробрість під час штурму фортець, називали

* На початку XVII ст. проведення цих вправ було припинено і більше не поновлювалось.

** У зв'язку із занепадом кінної гвардії османів у кінці XVII ст. зарахування до її складу втратило для яничарів привабливість та перестало застосовуватись.

серденгечті (шибайголова), підвищували до офіцерських чинів (ябаши, бьолукбаши) або жалували тімар. Земельні пожалування яничарам суттєво різнилися в залежності від їх рангів та посад — якщо рядові яничари могли розраховувати на тімар у 9 тис. акче, то офіцери отримували більші земельні маєтності (до 20 тис. акче).

До тих яничарів, які припускались дисциплінарних порушень, застосовувались покарання різного ступеня тяжкості. Нижчим чинам яничарського корпусу покарання призначав кетхюда, чорбаджи або одабаши (тієї ода, де мешкав порушник дисципліни). Незначні дисциплінарні провини карались кількома днями арешту (за цим пильнували ашчибаши, які власноруч заковували арештантів у кайданки та тримали їх під вартою) або побиттям палицею (кількість ударів була різною, але не більше ніж 80). Це покарання виконував безпосередньо одабаши за наказом чорбаджи. Якщо приймалось рішення про застосування покарання публічно, його виконували перед строем яничарів у вечірній час. У кожному такому випадку командири слідкували за тим, щоб покараного не було скалічено і після лікування він міг би повернутись до служби.

Інколи порушника дисципліни переводили зі столиці до віддаленої фортеці для несення впродовж кількох років залогової служби. Злочини середньої тяжкості карались тривалим засланням або тюремним ув'язненням, за скоєння тяжких злочинів застосовувалась смертна кара через повішення, але тільки після всебічного розслідування та з санкції великого візира. У цих випадках винних спочатку виключали зі складу яничарського корпусу, після чого страчували вночі у фортеці Румеліхисар. У воєнний час до яничарів застосовувались тяжчі покарання, порушників дисципліни карали у спеціальному наметі *лейлек чадири* (дослівно *намет білої лелеки*) палицями, а дезертири могли бути покарані на смерть³³.

У мирний час головною функцією яничарів було виконання охоронно-залогової служби як в столиці, так і поза її межами. В Стамбулі яничари по черзі охороняли султанський Діван, решта здійснювала патрулювання вулицями та забезпечувала порядок в місті. Яничари також охороняли посольства та деякі інші державні об'єкти, відкривали та закривали міську браму. Аналогічні функції яничари виконували в провінційних містах, але основним їх завданням була охорона фортець (яничарські орта змінювали одна одну раз на три роки). В найбільших прикордонних фортецях розміщувались чисельні яничарські залоги на чолі з своїми командирами (*сердарами*). По суті, вони являли собою зменшену модель столичного корпусу. Тут проходили службу й т. зв. *єрлікулу* «місцеві яничари», які фактично не належали до складу яничарського корпусу. До дефтерів місцевих яничарських командирів були внесені й *гьонюллю* (добровольці), які не отримували платні, а лише користувались почесним становищем і відповідними пільгами.

Неодмінною умовою приналежності до яничарського війська була глибока релігійність, що пов'язане з тим потужним впливом, яке справляв на корпус

орден *бекташи*. Вже за часів правління султана Сулеймана I спеціально для яничарів у Стамбулі була побудована мечеть *Орта месджиді* (пізніше її перетворено у соборну мечеть та перейменовано в *Орта джамі*), де відбувалась урочиста п'ятнична служба (інколи цю мечеть відвідували й султани). Свою відданість ісламу повсякчасно виявляв й яничарський ага, в резиденції якого п'ять разів на день проводились богослужіння, якими керував *імам аги*. На посаду імама корпусу міг бути призначений лише той з яничарів, хто закінчив *медресе*. Водночас він повинен був мати й командирські якості, бо імам також виконував функції начальника однієї з орта джемаат. Він вважався однією з довірених осіб аги та не був переобтяжений виконанням службових обов'язків. Власне основною його функцією було здійснення разом з агою яничарів намазів, причому імаму допомагали 4-5 *муеззінів аги*, які закликали присутніх до молитви. Імам також супроводжував яничарського агу під час походів та проводив польові релігійні відправи³⁴.

Війна завжди була для яничарів найвизначнішою подією їх життя, тому кожного разу вони влаштовували урочисту ходу перед султаном, який при цьому перебував у спеціальному павільйоні (*Алай кьошкю*). Хода відбувалась з розгорнутими прапорами (яничарського аги *Імам-і Азам*, корпусу яничарів, шейха ордена бекташи, кетхюди і жовто-червоними стягами орта), які несли байрактори. У визначених місцях військо зупинялось на короткій перепочинок (*мензіль*), під час якого уповноважені особи (*мензіль еміні*) купували у місцевого населення продукти за ринковими цінами. Забезпеченням вояків корпусу усім необхідним займалась також й служба постачання, до якої входили залучені до цього торговці. Кошти для створення продовольчих запасів або їх придбання під час просування яничарського війська збирались з вояків (кожен з яничарів мав передати на ці потреби дві золоті монети). Місцева влада, зокрема, кадії завчасно попереджались про маршрут руху яничарів і також надавали допомогу у забезпеченні вояцтва продуктами харчування (насамперед борошном і сухарями) та облаштуванні місць для відпочинку.

Під час походу яничари просувались попереду султана, на привалі їх намети оточували султанську ставку. Після прибуття до зони бойових дій яничари відправляли похідну молитву та залишали важке спорядження, бунчуки та прапори в обозі. Вони займали центральне місце в бойових порядках османської армії, праворуч і ліворуч від них розташовувались кінні частини капикулу, ще далі — на правому і лівому флангах знаходились підрозділи сіпахів-тімариотів. Тоді ж яничари отримували зброю — зроблений з рогу лук, комплект стріл, щит, кинджал, сокиру, арбалет; захисні обладунки — лати і шоломи; крім того їм видавався шанцевий інструмент — кирки і лопати для риття окопів. Якщо на початках існування корпусу яничари були озброєні металльною зброєю, то вже у першій половині XVI ст. її поступово витісняє вогнепальна — трутний мушкет (*тюфенкчи*). На 1532 р. переважна більшість яничарів (9 тис.) вже мали на озброєнні мушкети, і тільки одна тисяча з їх числа ще не мала навичок у користуванні ними, продовжуючи робити ставку лише на

старі зразки зброї³⁵. З настанням активної фази бою функція охорони султана переходила до кінних солаків та інших кінногвардійських частин, а піші яничари розташовувались у викопаних ними же окопах в очікуванні атак неприятельських сил. Йдучи в бій, яничари неодмінно виголошували *гюльбанк* (бойовий клич). Коли битва наближалась до своєї вирішальної фази, вони вишикувалися у шеренги, потому кожна з них здійснювала кілька прицільних залпів у ворога, після чого справа могла дійти вже до ближнього бою.

Весь час свого існування яничарський корпус залишався важливим військово-політичним інститутом Османської імперії, який разом з підрозділами військ яя, мюсселем і азебов фактично являв собою центральний елемент нової військової системи, не пов'язаної з архаїчними традиціями родоплемінної організації середньовічного війська. Яничарське військо було важливим інструментом політичної влади перших османських султанів, засобом державного тиску та примусу. З плином часу яничари починають виконувати ще одну важливу для османського державотворення функцію — залогову службу. В кожній із завойованих турками фортець вони становили ядро її залогов, підлягаючи безпосередньо султану та користуючись правом екстериторіальності у стосунках з представниками місцевої адміністрації. У даному випадку можна з певністю стверджувати, що яничари виступали важливим інструментом в руках султанів, за допомогою якого останні мали можливість централізувати свою владу на завойованих територіях.

Спочатку яничарам, які знаходились на дійсній військовій службі, заборонялось брати шлюб та мешкати поза казармами. Весь свій вільний від походів час вони мали використовувати на військовий вишкіл, зокрема, вправлялись у стрільбі з лука та рушниць у спеціально обладнаних для цієї мети місцях. Яничарський корпус являв собою потужну військову силу — яничари були навчені вести тривалу облогу фортець противника, вони вміли будувати польові укріплення різних типів, під захистом яких вели прицільний рушничний вогонь. Яничарські підрозділи вирізнялись своєю дисциплінованістю, високим бойовим духом та здатністю виконувати бойові завдання найвищої складності. Завдяки особливій формі утримання комплектування та вишколу, яничарське військо, що було суто османським винаходом, перетворилося на одне з перших в Європі за часів середньовіччя професійне військо піхотне формування.

Проте, на відміну від інших підрозділів османської армії, яничарський корпус дуже скоро став впливовою політичною силою. Це пояснювалось тим, що цей корпус частково був придворною султанською гвардією. Таке особливе становище яничарів обумовлювало залежність вирішення різних державних справ (у т. ч. зміни султанів на престолі) від позиції та настроїв офіцерського складу корпусу. Вивчення специфіки функціонування яничарського корпусу становить значний інтерес для дослідників історії Османської імперії на всіх етапах її існування аж до його ліквідації у XIX ст., однак особливу увагу привертає ранній період розвитку оджаку яничарів, коли він був тісно пов'язаний з османським державотворенням.

¹ Див.: *Клейнман Г.О.* Кризис военной системы феодальной Турции. К истории уничтожения янычарского корпуса: Дис... канд. ист. наук. — М., 1949.

² *Петросян И.Е.* К истории создания янычарского корпуса // Тюркологический сборник. 1978. — М., 1984. — С. 191–200; *Её же.* Трактат о янычарах как источник по истории Османской империи начала XVII в. // Источниковедение и текстология средневекового Ближнего и Среднего Востока. — М., 1984.

³ *Мемде-и Канун-и Йеничери оджагы тарихи* (История происхождения законов янычарского корпуса) / Изд. текста, пер. с тур., коммент. и указ. И.Е. Петросян. — М., 1987.

⁴ *Записки янычара.* Написаны Константином Михайловичем из Островицы / Введ., пер. и коммент. А.И. Рогова. — М., 1978.

⁵ *Клейнман Г.О.* Армия и реформы. Османский опыт модернизации. — М., 1989.

⁶ *Радушев Е.В.* Место вооруженных сил в структуре османской феодальной системы на Балканах // Османская империя: государственная власть и социально-политическая структура. — М., 1990. — С. 107–112.

⁷ *Савицкий В.* Корпус янычар. Образование, организация, комплектование и командный состав в XIV–XVI вв. // Цейхгауз. — М., 1999. — № 9; *Сергеев В.* Янычары. Меч ислама: искусство войны начала XIX в. нашей эры. — Ростов-на-Дону, 2000; *Введенский Г.* Янычары. История, символика, оружие. — СПб., 2003; *Пенский В.В.* Военная революция и развитие военного дела в Османской империи в XV–XVII вв. // Восток (Oriens). — М., 2007. — № 6.

⁸ *Uzunçarşılı İ.H.* Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları. — Ankara. — 1984; *Yerasimos S.* Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye. — İstanbul, 1980.

⁹ *Иналджик Г.* Османська імперія. Класична доба 1300–1600 / Пер. з англ. О. Галенка. — К., 1998. — 286 с.

¹⁰ *The Great Ottoman-Turkish Civilization / Halil Inalcik* (Chief of the editorial Board). — Ankara, 2000. — Vol. III. — P. 719–760.

¹¹ *Чухліб Т.* Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 років. — К., 2010. — С. 67–76.

¹² Див.: *Срібняк І.В.* Військова організація турків-османів (XIV–XVI ст.). — К., 2010. — 15 с.; *Його ж.* Гвардія османських султанів у XIV–XVII ст. (уніформа і озброєння вояків, емблеми і прапори частин) // Пам'ятки: археографічний щорічник. — К., 2010. — Т. 11 (в друці).

¹³ *История Османского государства, общества и цивилизации: В 2-х т.* — М., 2006. — Т. 1: История Османского государства и общества. — 602 с.

¹⁴ Про це див. докладніше: *Срібняк І.В.* Османська держава: виникнення та військово-територіальна експансія (кінець XIII–XV ст.). — К., 2009. — С. 3–4.

¹⁵ Свідченням особистої залежності яничарів від правителя імперії може вважатись і заборона на шлюб, яка в кінці XV ст. вже практично не діяла.

¹⁶ *История Османского государства, общества и цивилизации...* — С. 264; *Петросян И.Е.* К истории создания янычарского корпуса... — С. 193.

¹⁷ *Петросян И.Е.* К истории создания янычарского корпуса... — С. 196.

¹⁸ *Клейнман Г.О.* Армия и реформы. Османский опыт модернизации. — М., 1989. — С. 146.

¹⁹ До яничарського корпусу входила 196 *орта* з власною нумерацією, кожна з яких мала неоднакову кількість вояків — від 100 до 500 чол. (Див.: *Клейнман Г.О.* Армия и реформы. Османский опыт модернизации. — М., 1989. — С. 150).

²⁰ *Пенский В.В.* Военная революция и развитие военного дела в Османской империи в XV–XVII вв. // Восток (Oriens). — М., 2007. — № 6. — С. 34. Про кількість яничарів у різні роки див. також: *Иналджик Г.* Османська імперія. Класична доба 1300–1600. — С. 94.

²¹ Як відомо, верблюди широко використовувались в османському війську для перевезення військового спорядження, амуніції та зброї (див., зокрема: *Записки янычара...* — С. 100).

²² *Мебде-и Канун-и Йеничери...* — С. 205.

²³ *История Османского государства, общества и цивилизации...* — С. 281.

²⁴ *Мебде-и Канун-и Йеничери...* — С. 206, 213.

²⁵ *История Османского государства, общества и цивилизации...* — С. 275.

²⁶ *История Османского государства, общества и цивилизации...* — С. 276, 283.

²⁷ *Мебде-и Канун-и Йеничери...* — С. 204, 207.

²⁸ *История Османского государства, общества и цивилизации...* — С. 283.

²⁹ *Мебде-и Канун-и Йеничери...* — С. 28, 202.

³⁰ *История Османского государства, общества и цивилизации...* — С. 276–277, 289–290.

³¹ *История Османского государства, общества и цивилизации...* — С. 284.

³² *Мебде-и Канун-и Йеничери...* — С. 202–203.

³³ *История Османского государства, общества и цивилизации...* — С. 286.

³⁴ *Мебде-и Канун-и Йеничери...* — С. 207, 212–213.

³⁵ *Пенский В.В.* Военная революция и развитие военного дела в Османской империи. — С. 35.